

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה נו: תיקון מקום התפילה (7):
איסור תפילה אחורי בית הכנסת

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה נו: תיקון מקום התפילה (7): איסור תפילה אחורי בית הכנסת

*

רקע

סוגייתנו אוסרת להתפלל אחורי בית הכנסת ולהפנות את הגב לבית הכנסת. נחלקו הראשונים מהו "אחורי בית הכנסת" - האם זהו הצד שבו פתח הכניסה, והמפנה גבו מתפלל לכיוון ההפוך מכיוון התפילה של שאר המתפללים; או שזה הצד שבו ארון הקודש, והמפנה גבו לארון הקודש, מתפלל לכיוון התפילה של שאר המתפללים.

מקורות

- א. גמ' ו: "אמר רב הונא כל המתפלל אחורי בית הכנסת... שלף ספסרא וקטליה"
גמ' ח: "ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין... מהנך לית לן בה"
ב. רש"י ו: ד"ה אחורי בית הכנסת
תוס' ו: ד"ה אחורי
רי"ף ג: ד: "אמר רב חלבו אמר רב הונא כל המתפלל אחורי בית הכנסת... לית לן בה"
תלמידי רבינו יונה מד"ה כל עד ד"ה והא
רמב"ם הל' תפילה פ"ה ה"ו, פ"ו ה"א
ג. שו"ע סי' צ סע' ז-ח, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

אמר רב הונא: כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע... אמר אביי: לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא, אבל מהדר אפיה לבי כנישתא לית לן בה. [גמ' ו:]

רב הונא אומר שהמתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע. מפשטות לשונו משמע שהוא נקרא רשע מפני שאינו נכנס לבית הכנסת להתפלל ביחד עם הציבור. כך משמע גם מהפסוק [תהלים יב, ט] שהוא מצטט: "סביב רשעים יתהלכון". הרשעים הולכים מסביב לבית הכנסת ואינם נכנסים לתוכו.

אביי מפרש את דברי רב הונא בדרך אחרת. אדם שאינו נכנס לבית הכנסת אינו נקרא רשע, ורק מי שמפנה גבו לבית הכנסת, הרי הוא כמבעט במקדש מעט, ונקרא רשע. ניתן להתלבט בדברי אביי, אם מותר למפנה פניו לבית הכנסת להתפלל אחורי בית הכנסת, או שאסור לעשות זאת, ורק לא ניתן לקרוא לו רשע. מלשון אביי: "לית לן בה" משמע שאין איסור להתפלל מחוץ לבית הכנסת ולהפנות פניו לבית הכנסת.

נחלקו הראשונים מהם אחורי בית הכנסת:

רש"י [ד"ה אחורי בית הכנסת] מפרש, כפי שמובא לפנינו, וכך אומרים בשמו גם תלמידי רבינו יונה [ג: ד"ה כל. אמנם הם הופכים את הכיוונים, ובפירושם הפתחים בצד מערב וארון הקודש בצד מזרח], שאחורי בית הכנסת הוא הצד שבו פתחי בית הכנסת. המתפללים בבית הכנסת עומדים כשגבם לכיוון הפתח ופניהם לכיוון ארון הקודש. העומד אחורי בית הכנסת עומד ליד הכותל שבו פתחי בית הכנסת, וכשהוא מפנה גבו לבית הכנסת הוא חוטא חטא כפול, הוא גם מפנה גבו לבית הכנסת, וגם מתפלל לכיוון הפוך מכיוון התפילה של כל הציבור.

תוס' [ו. ד"ה אחורי] מאמצים שיטה זו, אך הם מביאים פירוש אחר בדעת רש"י [תלמידי רבינו יונה (ר"ה ורבינו) מביאים פירוש זה בשם ר"י. גם כאן הם הופכים את הכיוונים, וארון הקודש בצד מזרח]. לפי פירוש זה אחורי בית הכנסת הוא הצד שבו נמצא ארון הקודש. המתפלל אחורי בית הכנסת עומד ליד הכותל שבו ארון הקודש, וכשהוא מפנה גבו לבית הכנסת הוא מתפלל לכיוון התפילה של כל המתפללים.

תוס' דוחים את הפירוש שהם מביאים בשם רש"י, כיוון שלדעתם העומד בצד שבו ארון הקודש ומפנה פניו לכיוון בית הכנסת נקרא רשע, שהרי הוא מתפלל לכיוון הפוך מכיוון התפילה של שאר המתפללים.

בין שני הפירושים יש הבדל מהותי. לפי פירוש התוס' בשם רש"י, בית הכנסת מקביל לבית המקדש - כשם שכולם מכוונים את פניהם לכיוון הכפורת, כך כולם חייבים לכוון את פניהם לכיוון ההיכל שבבית הכנסת. אך לפי פירוש תוס', בית הכנסת אינו מקביל לגמרי לבית המקדש, והמתפלל חייב להפנות פניו לכיוון שהציבור מתפלל אליו.

לפי שני הפירושים, העומד בצד שבו פתחי בית הכנסת ומפנה גבו לבית הכנסת נקרא רשע. המחלוקת היא כשעומד בצד של ארון הקודש - לפי תוס' צריך להתפלל לכיוון שאליו מתפלל הציבור, ולפי הפירוש של התוס' בשם רש"י, צריך להתפלל לכיוון בית הכנסת.

הרמב"ם [הל' תפילה פ"ה ה"ו] פוסק: "אין מתפלל בחורבה ולא אחורי בית הכנסת אלא אם כן החזיר פניו לבית הכנסת". הרמב"ם אינו מפרש מהו "אחורי בית הכנסת", ומדבריו בתשובה [שו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רצ] מוכח שהוא מסכים עם פירוש תוס' בשם רש"י, שאף המתפלל ליד הכותל שבו ארון הקודש, חייב להפנות פניו לכיוון בית הכנסת ולא לכיוון שהציבור מתפלל אליו. ניתן להוסיף, שחוסר הפירוש הוא עצמו פירוש, ו"אחורי בית הכנסת" הוא 'חוץ לבית הכנסת'. המתפלל בכל מקום מחוץ לבית הכנסת, בין ממזרחו או ממערבו ובין מצפונו או מדרומו, חייב להתפלל לכיוון בית הכנסת ולא לכיוון שהציבור מתפלל אליו.

משמעות פירוש זה בדברי הרמב"ם, שאיסור תפילה מאחורי בית הכנסת אינו משום שנראה כמתפלל לשתי רשויות, שהרי העומד לצידו של בית הכנסת ומתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו, אינו נראה ככופר ברשות שהציבור מתפלל אליה, אלא בכך שאינו משתתף עם הציבור, ומנתק עצמו מהם¹.

¹ לפי פירוש זה הרמב"ם חוזר לפשטות דברי רב הונא, שרשעתו כיוון שאינו נכנס להתפלל עם הציבור, אך אביי מחדש שאם מפנה פניו לבית הכנסת הרי הוא מתפלל עם הציבור למרות שהוא בחוץ.

לפי פירוש זה בדברי הרמב"ם מבואר, שאיסור תפילה אחורי בית הכנסת אינו רק כשמפנה גבו לבית הכנסת אלא גם כשעומד בזוית של תשעים מעלות, וצידו לכיוון בית הכנסת.

רבינו פרץ [סמ"ק סי' יא הגהה קל. שיטה זו מובאת גם בהגהות מיימוניות דפוס קושטא, הל' תפילה פ"ה ה"ו. ובב"י סי' צ סע' ז ד"ה והגהות] חולק על הבנה זו. הוא מחדש שכדי לא להיכנס למחלוקת בין הפירושים, העומד מאחורי הכותל שבו ארון הקודש, צריך להפנות פניו לצדדים. שיטת רבינו פרץ מחודשת מאוד מפני שהמתפלל מאחורי הכותל שבו ארון הקודש ומפנה פניו לצדדים אינו מתפלל לכיוון בית הכנסת ואינו מתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו, ולכן ניתן לומר שהוא נקרא רשע לכולי עלמא.

תלמידי רבינו יונה [ג: ד"ה ורבינו] התייחסו בפירוש לדין מתפלל מחוץ לכתלים הצדדיים של בית הכנסת: "ולדברי הכל אם עומד בחוץ לצד צפון או לצד דרום ואחוריו לבית הכנסת נקרא רשע מפני שעובר על כולם - הוא בחוץ, וחוזר אחוריו לבית הכנסת. מיהו אם פניו לבית הכנסת דברי הכל לא נקרא רשע אף על פי שעומד בחוץ כיון שפניו אצל בית הכנסת ואף על פי שנמצא שאינו מתפלל לרוח מזרח כשאר הקהל אין לחוש, כיון שאין מתפלל למערב הפך ממה שמתפללין כל הקהל". תלמידי רבינו יונה פוסקים שלכולי עלמא מותר למתפלל לעמוד בצדדי בית הכנסת ולהפנות פניו לבית הכנסת. גם תוס' הסוברים שעדיף להפנות גבו לכיוון בית הכנסת מלהפנות גבו לכיוון שהציבור מתפלל אליו, מודים שמותר להפנות פניו לבית הכנסת ולהפנות צדדיו לכיוון שהציבור מתפלל אליו.

תלמידי רבינו יונה אינם מתייחסים לאפשרות שמפנה פניו לכיוון שהציבור מתפלל אליו. מסברא נראה שמותר לעשות כך, שהרי אם אין איסור לשיטת תוס' להפנות צדדיו לכיוון שהציבור מתפלל אליו, מדוע שיהיה איסור לשיטת תוס' בשם רש"י להפנות צדדיו לבית הכנסת ולהתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו?² נראה שתלמידי רבינו יונה לא הזכירו מקרה זה כיוון שבדבריהם יש רבותא, שמותר להתפלל ופניו לכיוון בית הכנסת למרות שאינו מתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו.

סיכום

רב הונא אוסר להתפלל אחורי בית הכנסת, ואב"י מצמצם את האיסור למקרה שלא מהדר אפיה (=מחזיר פניו) לבית הכנסת. נחלקו הראשונים במהות האיסור:

א. תוס' סוברים שהאיסור הוא להתפלל הפוך מהכיוון שהציבור מתפלל אליו.

ב. תוס' בשם רש"י סוברים שהאיסור הוא להפוך גבו לבית כנסת שהוא בית ה'.

ג. הרמב"ם סובר שהאיסור הוא לנתק עצמו מן הציבור.

כשעומד בצד הפתח ומפנה גבו לבית הכנסת עובר איסור לכולי עלמא, מפני שגם הופך עצמו מהכיוון שהציבור מתפללים אליו, גם הופך גבו מבית הכנסת, וגם מנתק עצמו מן הציבור.

² לקמן נראה שרוב הפוסקים פירשו כך.

כשעומד בצד ארון הקודש ומפנה גבו לבית הכנסת עובר איסור לשיטת תוס' בשם רש"י, שהרי הופך גבו מבית הכנסת, ועובר איסור לשיטת הרמב"ם, שהרי מנתק עצמו מן הציבור. לשיטת תוס' אינו עובר איסור, שהרי מתפלל לכיוון שהציבור מתפללים אליו.

כשעומד בצדדי בית הכנסת [בצד צפון או בצד דרום] ומתפלל לכיוון שהציבור מתפללים אליו, לשיטת תוס' אינו עובר איסור, שהרי מתפלל לכיוון שהציבור מתפללים אליו; לשיטת רש"י - משמע מתלמידי רבינו יונה שאינו עובר איסור, שהרי אינו מפנה גבו לבית הכנסת; לשיטת הרמב"ם עובר איסור, שהרי מנתק עצמו מן הציבור.

כשעומד מאחורי הכותל שבו ארון הקודש [במזרח או במערב] ומפנה פניו לצפון או לדרום. לדעת הרמב"ם עובר איסור שהרי אינו מפנה פניו לבית הכנסת. רבינו פרץ סובר שמותר גם לשיטת תוס' וגם לשיטת תוס' בשם רש"י. אין הכרח שהם מסכימים לדבריו, שהרי אינו מתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו, ואינו מפנה פניו לכיוון בית הכנסת.

הלכה

השו"ע [סי' צ סע' ז] פוסק כשיטת התוס', שאחורי בית הכנסת הוא הצד שבו פתחי בית הכנסת, ומביא את שיטת תוס' בשם רש"י כיש מפרשים. להלכה הוא מכריע שיש לחוש לשתי השיטות.

הוא פוסק שגם כשמתפלל בצדדי בית הכנסת יש להחמיר שיחזיר פניו לבית הכנסת. פסק זה תואם את הסברנו בשיטת הרמב"ם, אך הבית יוסף לא פירש כך את הרמב"ם, וכנראה שמקור פסקו בהבנתו בדברי תלמידי רבינו יונה. הפרי מגדים [אשל אברהם אות יא, נפסק במשנה ברורה סק"ט] פירש את דברי תלמידי רבינו יונה כדברינו, ולכן הוא מפרש שפסק השו"ע נאמר כשאי אפשר להפנות פניו לכיוון שהציבור מתפלל אליו, אך כשאפשר עדיף להתפלל לכיוון שהציבור מתפלל אליו.

השו"ע מביא את פסק הרמב"ם [שו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רצ], שהסוגיה עוסקת כשעומד ברחבה מחוץ לבית הכנסת, אך אם עומד בבית הסמוך לבית הכנסת, אין איסור להפנות גבו לבית הכנסת, כיוון שאינו נראה כמזלזל בבית הכנסת.